

Istorija odnosa Srbije i SAD

Autor: Branimir Đokić

2024

Uspeh svake države, bilo velike ili male, dobrim delom određuje odnos sa najvećim silama tog doba. Dobri ili loši odnosi prave razliku između uspešne i neuspešne države. Te države, odnosno jedna država u današnjem svetu, su Sjedinjene Američke Države. Voleli to ili ne, mi živimo u svetu u kom najveći uticaj na svetske događaje i najveću moć ima jedna država – SAD. I od odnosa sa njom, zavise mnogi činioci koji će u budućnosti određivati sudbinu Srbije. Možda najviše uticaja, pored Rusije, na Srbiju i državu u kojoj su Srbi proveli veći deo 20. veka - Jugoslaviju, imale su upravo Sjedinjene Američke Države.

Iako nesrazmerne u veličini, broju stanovnika, privrednoj moći i uticaju, odnosi SAD i Srbije kroz istoriju bili su vrlo intenzivni, pogotovo u periodu postojanja Jugoslavije, a verovatno svakom neznancu koji bi ih gledao sa strane, delovalo bi neobično kvalitet odnosa dve tako nesrazmerne države, jedne super-sile, a druge male balkanske nacije. Tačnije, svakome ko ne razume talase ili njihanje krošnji od svetskih vetrova, odnosno politiku Velikih sila. Naime, postojali su zaista ozbiljni razlozi zbog čega su srpsko-američki odnosi tokom većeg dela 20. veka bili vrlo bliski, ali i zašto su se na pragu 21. veka pokvarili.

SAD i tadašnja Kraljevina Srbija uspostavili su pune diplomatske odnose, ubrzo po međunarodnom priznanju srpske države, 1882. godine i američka ambasada je jedno od prvih stranih predstavništava u prestonici Srbije. Prvih decenija odnosi dve države, odvojenih okeanom i na dva kontinenta bili su strogo fokusirani na međusobne, vrlo slabe, privredne odnose, a najvećim delom na konzularnu pomoć retkim američkim turistima koji su posećivali Beograd, prestonicu Srbije, odnosno srpskim iseljenicima u SAD. Čak i Majski prevrat 1903. godine, američki diplomatski predstavnici u Beogradu gledali su sa dozom neverice i uzbuđenja šta se dešava u jednoj misterioznoj i za njihove pojmove egzotičnoj balkanskoj državi, Izveštavali o tome šta se dešava u Vašington, ali bez neke značajnije reakcije iz samog Stejt Departmenta.

Sve se to promenilo kada je istinski počela era globalizacije i svet prestao da bude samo predmet interesa evropskih sila, već nova, snažnija sila, posle vek i nešto samonametnute izolacije, odlučila da se pokaže svetu u punoj snazi i utiče na svetske tokove. To je ulazak SAD u Prvi svetski rat 1917. godine.

Od tog trenutka odnosi Srbije, kasnije kroz Jugoslaviju, postaju intenzivni, obojeni političkim interesom, što se sa vremenom samo ubrzavalo. Značaj ulaska SAD na svetsku scenu, a izlaska, barem privremenog sa te scene Rusije, zaglavljene u građanskom ratu i boljševičkoj revoluciji, među prvima je prepoznao i prihvatio višedecenijski glavni ruski čovek u Srbiji i premijer u više mandata – Nikola Pašić. Shvativši realnost trenutka, za govornicom izmeštene Narodne skupštine kraljevine Srbije na ostrvu Krk, sredinom 1918. godine, Pašić se poslanicima obratio rečima da “mi na Rusiju ne možemo više računati, ona je sada u svojim problemima, vrtlogu revolucije i ko zna kada će iz njih izaći. Zato sve svoje snage i napore trebamo usmeriti na postizanje što boljih odnosa sa Amerikom”. Jer Amerika je ta koja će u budućnosti najviše uticati na dobru sreću jedne države.

Tokom mirovnih pregovora u Parizu (kolokvijalno nazvana Versajska konferencija) posle Prvog svetskog rata, SAD su dale podršku kraljevskoj porodici Karađorđević u stvaranju velike jugoslovenske države, koja će okupiti Južne Slovene. Među prvima, već na samom početku 1919. godine, čak i pre same Pariske konferencije, SAD su priznale novu državu Južnih Slovena.

Kao Francuska i Velika Britanija, Amerika je takođe bila obazriva oko ponovnog uspona nemačke države i želje za revanšom, te ponovne destabilizacije Evrope. Ali i od bauka boljševizma, koji je mogao i već jeste, da zahvati osim Rusije i druge evropske, pogotovo slovenske države u ruskom susedstvu. Čak je čuveni američki naučnik srpskoga porekla Mihajlo Pupin, u pismu američkom predsednik Vudro Vilsonu napominjao koliko je važno da SAD daju podršku stvaranju države Južnih Slovena i njihovim teritorijalnim zahtevima, upravo kako je istakao, da bi se sprečile komunističke i socijalističke grupe da na nezadovoljstvu teritorijalnim dobicima profitiraju i možda pokušaju komunističku revoluciju, kao i njihov veći, slovenski brat.

Ono što je možda bilo još važnije za Ameriku, jeste prenošenje američkih ideala, kroz čuvenih 14. tačaka predsednika Vudro Vilsona - u Evropu. Kontinent je bio razapet neprijateljskim nacionalizmima, željom za moći i kontrolom nad drugim nacijama. Ideali američke republike o saradnji, uvažavanju i slobodi su bili ono što je Amerika želela da pruži ratom razorenoj Evropi. A Jugoslavija je između ostalog i bila dobar primer kako se američki ideali o mirnom suživotu različitih nacija i religija u jednoj državi mogu ostvariti. Pa i u Evropi.

Međutim, ubrzo po završetku Pariske konferencije Amerika se vratila u svoj tradicionalni izolacionizam, a Versajski mirovni ugovor nikada nije ratifikovan u Kongresu SAD, te ova država nikada nije ni postala članica Društva naroda, preteče Ujedinjenih nacija.

U međuratnom period SAD se nisu previše mešale u evropske poslove, ali su uz prvenstveno Francusku i Veliku Britaniju, davali podršku Jugoslaviji. Kontakti između Vlada Kraljevine Jugoslavije i Amerike su se uglavnom svodili na ekonomska i konzularna pitanja, te kreditne linije i pozajmice na američkom finansijskom tržištu. Sve se to međutim promenilo sa usponom Adolfa Hitlera i početkom Drugog svetskog rata.

Drugi svetski rat

U vreme kada se rat već uveliko kotrljao Evropom, ambasador SAD u Beogradu bio je jedan vrlo posvećeni diplomata, Artur Lejn. U osvit Drugog svetskog rata na Balkanu, s proleća 1941. godine, ambassador Lejn je pokušao u pismima Stejt Departmentu da pokaže u kolikoj opasnosti se nalazi Jugoslavija i koliko joj je svaka pomoć neophodna u toj kritičnoj situaciji. Sa druge strane i Lejn i Stejt Department u kontaktima i pismima jugoslovenskim vlastima insistirali su na tome koliko je važno da Jugoslavija u tom trenutku pruži otpor nacističkoj osovini, ohrabrujući jugoslovenske vlasti da ne pristupaju

u Trojni pakt, te da ispoštuju tradiciju nezavisnosti i otpora stranom zavojevaču koju je srpski narod toliko cenio, odnosno da se pruži svaka vrsta otpora nacističkoj Nemačkoj. Čak su američke diplomate razgovarale i o eventualnoj mogućnosti da ukoliko Hitlerova armija zauzme Solun, da li je moguće da vojska Kraljevine Jugoslavije izvede preventivan vojni udar na Traći rajh, na tada zajedničkoj granici, u današnjoj Sloveniji. Jugoslovenski generali i političari odgovorili su negativno na svaku takvu mogućnost, ocenjujući je kao potpuno nerealističnu.

Sve je to bila nemoguća misija. Jednostavno bilo je teško da američke diplomate, ne samo Lejn, nego i Državni sekretar, pa i sam predsednik SAD Frenklin D. Ruzvelt, ubede jugoslovenske vlasti da se suprotstave Hitlerovom osvajačkom pohodu u Evropi, kada su same SAD bile u samonametnutoj izolaciji i nisu učestvovala u ratu. To su jugoslovenski političari i često isticali u razgovorima sa Amerikancima. U porukama koje je predsednik Ruzvelt preko ambasade u Beogradu slao knezu Pavlu i jugoslovenskim vlastima, isticao je da je “neophodno ne dozvoliti predatorskim državama da ostvare bilo kakvu pobjedu, pa ni diplomatsku”, kako bi ohrabrio Jugoslovane na otpor. Međutim, bilo je uzaludno, vlada kneza Pavla potpisala je pristupanje Trojnom paktu 25. marta 1941. godine.

Američke diplomatske beleške iz tog vremena vredno su svedočanstvo onoga što se dešavalo u Beogradu tokom marta 1941. godine. Lične drame koju je knez Pavle imao oko toga da li potpisati pakt sa Hitlerom i izdati sebe i naciju, ili se suprotstaviti tom zlu, ali žrtvovati državu. Knez Pavle je do poslednjeg trenutka bio rastrzan sa te dve suprotstavljene odluke, a ta njegova lična drama bila je tako surova i teška, da se u razgovoru sa ambasadorom Lejnom poverio ovom stranom predstavniku “da bi voleo da je mrtav”. Tolika je bila težina te njegove odluke, jer je budućnost cele jedne nacije bila na kocki. Ali odluka je na kraju donesena, Kraljevina Jugoslavija je pristupila Trojnom paktu, a dva dana kasnije došlo je do puča u Beogradu, knez Pavle je zbačen sa vlasti, a kralj Petar Drugi Karađorđević iako maloletan, proglašen je za kralja. Otpor Hitleru ipak se pokazao kao uzaludan, a Jugoslavija je već 6. aprila napadnuta i okupirana ubrzo od strane Nemačke i njenih saveznika.

U celoj toj drami oko podstrekivanja jugoslovenskih vlasti da se ne priklone Hitleru, jedan ključni podatak se provukao i stigao u Vašington. Naime, nakon puča 27. marta 1941. godine do tada zatvorene karte, postale su otvorene. Jedan “pouzdan izvor” blizak knezu Pavlu, kako su ga Amerikanci u depeši iz Beograda označili, kontaktirao je ambasadora Lejna. Ovaj verovatni savetnik kneza Pavla, po čijem nalogu je po svemu sudeći i delovao, preneo je 30. marta 1941. godine Amerikancima jednu krucijalnu informaciju. Naveo je da je knez Pavle početkom marta bio na tajnom sastanku sa Adolfom Hitlerom, gde mu je nemački Firer rekao da pristupanje Jugoslavije Trećem rajhu mora što pre da se potpiše, da je to u interesu Jugoslovena, jer Hitler, kako je sam to rekao knezu Pavlu, planira da u junu ili julu napadne Sovjetski savez. Što se i dogodilo skoro tri meseca pošto je to krucijalno saopštenje poslato u Vašington. Iz toga se vidi da česte špekulacije oko toga da je invazija na SSSR navodno propala jer je kasno krenula, pošto je Hitler morao da prebaci divizije na Balkan da se sukobi sa

Jugoslavijom i Grčkom, nisu bile tačne. Hitler je i pre puča od 27. marta i pre invazije već odlučio da će jun ili juli biti trenutak otpočinjanja operacije Barbarosa i napada na SSSR, što se i dogodilo 22. juna 1941. godine. Kako je i rekao knezu Pavlu. Tako da invazija na Jugoslaviju i Grčku nisu izazvale odlaganje njegovih planova.

U napadu nacističke Nemačke i saveznika na Kraljevinu Jugoslaviju, SAD nisu ništa mogle da učine kako bi pomogle. Jugoslavija je okupirana, a SAD ostale u samonametnutoj neutralnosti još pola godine. Tek sa napadom Japana na Pearl Harbor 7. decembra 1941. godine i nakon što je Adolf Hitler objavio rat SAD, najmoćnija industrijska sila na svetu svu svoju nemerljivu snagu mobilisala je i upotrebila za uništenje nacističkog i imperijalnog sistema, u Nemačkoj i Japanu.

Veliku popularnost na početku Drugog svetskog rata u Velikoj Britaniji i SAD imao je pokret Draže Mihajlovića, poznat kao Jugoslovenska vojska u otadžbini ili kolokvijalno četnici. Iako je četnički pokret pravio manje vojne akcije protiv nacističkog okupatora, one nisu bile većeg intenziteta, što zbog nedostatka oružja, što zbog straha od represija prema civilnom stanovništvu, toliko i zbog politike da se sačuva vojna sila i sačeka savezničko iskrcavanje na jugoslovensku obalu Jadranskog mora. Onda bi se u pozadini uništavale nemačka skladišta i onemogućavala nemačka komunikacija. Barem je to bio plan. I zaista doprinos pokreta Draže Mihajlovića zato i nije bio značajan tokom Drugog svetskog rata, barem u vojnom smislu, ali je bio sa druge strane mnogo važniji. Sa strane savezničkog morala, kako su na to gledale SAD i Velika Britanija.

Samo postojanje pokreta Draže Mihajlovića u okupiranoj Evropi, bilo je otelotvorenje želje britanskog premijera Vinstona Čerčila da se "u Evropi zapali plamen". Mihajlović i njegov pokret su se uklapali u tu sliku i uprkos manjim uspesima tokom rata protiv nacističkog okupatora, sa vojne tačke vrlo malog značaja, samo njihovo postojanje i propagandni mit koji je stvaran u neokupiranim delovima Evrope, kao i u SAD bili su dovoljni da bi to uticalo na moral naroda. Kroz taj primer Saveznici su pokazalo da tamo negde u okupiranoj Evropi još postoje ljudi koji se ne slažu sa nacističkom okupacijom i da te narode treba osloboditi.

Iako su SAD imale vrlo blagonaklon odnos prema pokretu Draže Mihajlovića na početku rata, s vremenom se to menjalo. U Moskvi već 1943. godine sovjetske diplomate na sastancima govore američkim predstavnicima da imaju nedvosmislene dokaze kako pokret Draže Mihajlovića saraduje sa nacistima u Jugoslaviji i da će te dokaze prezentovati. Posle tih reči tadašnjih saveznika, sumnje se rađaju u američkim i britanskim krugovima, a zbog neaktivnosti Mihajlovićevih četnika u kasnijem periodu rata, SAD se sve više distancira od njegovog pokreta, a fokus prebacuju na partizanski pokret Josipa Broza Tita.

Za taj pokret su čuli takođe od strane Sovjeta 1942. godine, kada su u Moskvi američkim predstavnicima sovjetske diplomate rekly da postoji još jedan pokret otpora u Jugoslaviji, da ga vodi izvesni Tito, za koga Sovjeti ne znaju ko je, ali da i tom pokretu treba pomoći. Što SAD i Britanci rade, te već krajem 1943. i posebno početkom 1944. godine fokus svoje pomoći prebacuju na partizanski pokret. Ono što su zapadni

saveznici u stvari najviše prigovarali Draži Mihajloviću i njegovim zaštitnicima u jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu u Londonu, jeste što je ideološki taj pokret došao na pozicije "velikosrpstva", odnosno da žele posle rata da naprave srpsku državu, a ne jugoslovensku koja je bila u američkom nacionalnom interesu. Takođe Mihajloviću je zamerano što se njegovi četnici uglavnom bave borbom protiv komunista, tj. partizana, a ne protiv okupatora, dok je ratni cilj Saveznika bio da se što pre porazi Nemačka, a ne da se vodi građanski rat između ideološki podeljenih frakcija.

SAD se ponovo vraćaju kao odlučujuća sila na Balkan pri kraju Drugog svetskog rata. Ideja britanskog premijera Vinstona Čerčila je bila da se protiv nacističke Nemačke otvori front na Balkanu, invazijom na jadransku obalu Jugoslavije. Na tome se na savezničkim sastancima često insistiralo, te su Čerčil i britanski generali čak 1944. godine, svega nekoliko meseci pred invaziju na Normandiju i operaciju Overlord tražili od Amerikanaca da se ova akcija odloži i da se umesto toga izvede invazija na Balkan. Amerikanci su to kategorički odbili, jer je njihov glavni ratni cilj bio da se što pre porazi nacistička Nemačka, kako bi mogli i drugi rat koji su simultano vodili, sa Japanom na Pacifiku, što pre da okončaju. Amerikanci nisu imali razumevanja za britanske političke ciljeve na Balkanu, te su ih glatko odbili.

Predsednik Frenklin D. Ruzvelt je ta navaljivanja premijera Čerčila i Britanaca odbio, jer nije imalo vojnog, ali ni političkog smisla. I nije. Ali je imalo smisla za Jugoslaviju. Pravilo je razliku o budućnosti Balkana. Ruzveltu je u to vreme bio potreban dobar odnos sa sovjetskim vođom Josifom Staljinom, jer se pregovaralo o mnogo širem spektru pitanja, kao što je budućnost centralnoevropskih država, u koje su ulazile divizije Crvene armije. Ujka Džo, kako su Amerikanci od milja zvali Staljina, svakako ne bi bio zadovoljan iskrcavanjem na Balkan koje nije imalo vojnog smisla, jer su sovjetske armije stizale na poluostrvo, te bi mu to bio argument da se ne drži dogovora sa SAD o sudbini Centralne Evrope. A čega svakako i nije imao nameru da se pridržava. Ali SAD i nisu imale previše drugog izbora. Takođe, Amerikancima je Staljin bio neophodan za drugu fazu rata, poraz Japana na Pacifiku, gde su se američke trupe same borile, skačući sa ostrva na ostrvo. U 1944. godini još se nije znalo da li će se i kada završiti izrada atomske bombe, kao ni da li će ona funkcionisati, te da li će Japance naterati na predaju. Računalo se sa opcijom da će biti neophodna okupacija japanskih ostrva, a za to je svakako trebala pomoć i sovjetske Crvene armije. Nikakvi šumovi u vezama sa Staljinom u tom trenutku nisu bili dozvoljeni.

Tako je Čerčilov plan odbijen, izostala je invazija na Jugoslaviju, sovjetske armije su ušle na Balkan, a vođa iz Kremlija je postavio svog čoveka, komunistu na vlast – Josipa Broza Tita. Kada je Čerčil shvatio da do invazije na Balkan neće doći, tada svu svoju podršku i pažnju posvećuje Titovom partizanskom pokretu, jer mu je bilo jasno da će sovjetski tenkovi prvi doći u Jugoslaviju i da će on biti novi jugoslovenski vođa. Do tog trenutka Britanci su razvili već dobre odnose sa Titom, brigadir Ficroj Meklejn je bio dugo u Vrhovnom štabu kod Tita. Čak je Čerčil poslao sina Randolfa Čerčila da bude deo vojne misije kod Tita, kako bi razvio što bolje odnose sa njim, jer posle odbijanja SAD da se izvede invazija na jadransku obalu, bilo je izvesno da će sovjetski tenkovi

zauzeti Jugoslaviju i instalirati svog komunistu na vlast. Sporazum Tito-Šubašić o posleratnom statusu Jugoslavije i podeli vlasti, nije bilo ništa više nego pokušaj Britanaca, uz američku pomoć da u poslednjem trenutku nešto dobiju i zadrže određeni uticaj u Jugoslaviji. Jugoslovenski komunisti, kao i sovjetski, rado su potpisivali sporazume, jer nisu ni imali nameru kasnije da ih se pridržavaju. Kad njihovi tenkovi i vojska zauzmu teritoriju, a oni postanu nesporni vladari teritorije, sporazumi za njih više nisu vredeli.

Svakako trijumfu Titovog pokreta nad pokretom Draže Mihajlovića i izbegličke vlade sa kraljem Petrom Drugim Karađorđevićem nije odmoglo ni gotovo rasulo u redovima izbegličke vlade u Londonu, te lukavost Tita, koji je imao pravi njuh za politiku. Tako pred kraj rata "Divlji Bil" Donovan, ratni šef američkog OSS, preteče CIA, u razgovoru sa američkim predsednikom Ruzveltom prenosi informaciju o razgovoru sa kraljem Petrom Drugim. Naime, jugoslovenski kralj mu se žalio na generala Petra Živkovića, jednog od njegovih najbližih saradnika. Kako Donovan prenosi reči kralja, Živković se namerio da Petra Drugog skine sa trona i na njegovo mesto instalira njegovog brata Tomislava Karađorđevića. I dok su se u Londonu igrali dvorskih igara, Tito političkim predstavnicima SAD za Mediteran piše i govori kako njegov partizanski pokret uopšte nije komunistički, da ima dva, možda tri procenta komunista, među kojima jeste i on, ali da je to u suštini demokratski i slobodarski pokret. Govori im kako on Tito jedva čeka dan slobode kada će moći da se organizuju slobodni izbori, dođe demokratija i slobodno izražavanje volje građana. Naravno to je bila laž, te čim su prigrabili vlast, Tito i partizani su zaveli komunističku diktaturu. Odnosi sa SAD koji su krajem rata bili na vrlo visokom nivou, padaju na najniži nivo, a odnosi između komunističke Jugoslavije i SAD se svode na formalnost.

Tome je osim činjenice da je Tito izneverio obećanje o slobodnim izborima, uz zavodjenje komunističke diktature, kumovalo još nekoliko činjenica. Ranog proleća 1945. godine, Britanci koji nisu zaboravili ulogu Draže Mihajlovića, pogotovo sa početka rata u dizanju morala, prilaze Amerikancima sa idejom da se vođa četničkog pokreta evakuiše iz Jugoslavije, gde su Titovi partizani polako preuzimali potpunu vlast. Nakon kraćih pregovora dolazi se do dogovora da se ne evakuiše Mihajlović direktno iz Jugoslavije, da se ne bi rušili odnosi sa Titom, već ako stigne do savezničkih linija u Austriji ili Italiji, da ga preuzmu Amerikanci i prebace u SAD gde bi nastavio život pod njihovom zaštitom. Draža Mihajlović je međutim ostao u Jugoslaviji, nije želeo da dođe do savezničkih linija, te je uhapšen, osuđen i streljan.

Takođe veliki problem predstavljala je odluka američkih i britanskih okupacionih vlasti u Austriji da Titovim partizanima predaju sve vojne jedinice i saradnike nacističkog režima, osim četnika, koje SAD i Britanci nisu smatrali neprijateljskom vojskom i saradnicima okupatora. Ta odluka je veoma naljutila Tita, te je nakon toga došlo do serije hapšenja lokalnog osoblja u Beogradu koje je radilo za američku ambasadu, pod optužbama za špijunažu. Neki su obešeni, a neki osuđeni na višegodišnje robije. I to je bila najniža tačka možda u odnosima SAD i Jugoslavije. Jedini diplomatski razgovori su vođeni o sudbini jugoslovenskog zlata koje se nalazilo u američkim bankama, koje su

komunističke vlasti želeli, a Amerikanci nisu hteli da im daju pristup. I tako je ostalo do 1948. godine.

Tito i SAD

Ubrzo po okončanju Drugog svetskog rata dolazi do rascepa među dojučerašnjim saveznicima SSSR i SAD, a SAD tada uviđaju značaj i potencijal Jugoslavije. Amerikanci su osetili trenutak 1948. godine i iskoristili rascep između Tita i Staljina, te pružili podršku novoj komunističkoj vlasti u Jugoslaviji. Titu je data "ponuda koju nije mogao da odbije", te Jugoslavija izlazi iz sovjetske sfere uticaja. Zauzvrat, Titu i jugoslovenskim komunistima je obezbeđena ogromna finansijska, tehnička i vojna pomoć koja je trajala decenijama. Potpomognuti američkom flotom u Mediteranu, te vojnom inferiornošću SSSR u to vreme (1948. godine), kada se sovjetska Rusija još oporavljala od katastrofalnog Drugog svetskog rata i nije posedovala nuklearno oružje, već su monopol držale SAD, bilo je moguće izvući Tita i Jugoslaviju iz zagrljaja Kremlja. Ta i potom ekonomska i vojna pomoć su bili presudni da jugoslovenski komunisti sa Titom uspeju uspešno da se odvoje od sovjetske Rusije, krenu svojim putem i ostanu nezavisni od sovjetskog kontrole, za razliku od drugih zemalja Istočne Evrope, odnosno Varšavskog pakta.

Ova politička veza iz računa imala je svojih uspona i padova tokom decenija Hladnoga rata. Stvorila se jedna od najčudnijih ljubavi u istoriji politike, između komunista i kapitalista. Jer su jedni drugima bili potrebni u toj posebnoj situaciji i u tom trenutku u vremenu. Titu da se osamostali od šefa u Kremlju i razvije nezavistan nacional-komunizam, a SAD da razbije jedinstvo komunističkog bloka i ostalim istočnoevropskim državama daju primer kojim putem treba ići. Dogovor koji je i jednoj i drugoj državi odgovarao, te uz više uspona, nego padova, funkcionisao do pada sovjetskog komunizma.

Kako se u jednom izveštaju američke obaveštajne službe CIA iz 1949. godine, pod naslovom "Implikacije konflikta Tito-Staljin" navodi, "Napad na Jugoslaviju od strane regularnih snaga Sovjetskog saveza bi gotovo sigurno rezultirao početkom novog svetskog rata", procenjujući da Staljin neće smeti da se usudi na ovaj korak, ali da će svakako SSSR iznutra pokušati da uruše Titovu vlast.

Koliko su eksperti za nacionalnu bezbednost SAD duboko razmatrali implikacije Titovog odvajanja od Staljina i primera koji je time pružio, ne samo u Evropi, već i globalno, može se videti iz deklasifikovanih izveštaja američkih obaveštajnih službi iz tog perioda. Naime, u to vreme, 1948. godine, dok je u Evropi počinjao Hladni rat, a Tito razbio "komunističku monolitnost", na Dalekom istoku snage kineske Crvene armije pod

vođstvom Mao Cedunga su napredovale i bilo je vrlo verovatno da će oni preuzeti vlast u najmnogoljudnijoj državi na svetu. To se i dogodilo sledeće 1949. godine.

Američki eksperti su unapred razmatrali opciju dolaska komunista na vlast u najmnogoljudnijoj zemlji sveta i čak analizirali da li bi ta Kina bila pod direktnom kontrolom komunističke centrale u Kremlju ili će se ugledati na primer Titove Jugoslavije i krenuti takođe svojim putem “nacional-komunizma”, van domašaja Moskve. Da li će nastati neki novi istočnoazijski Titoizam, pitali su se američki specijalisti za nacionalnu bezbednost, pokazuju dokumenta koja su deklasifikovana. Primer Tita, Jugoslavije i “nacional-komunizma” bio je više nego dobrodošao za kineske komuniste kao argument da i oni mogu krenuti svojim putem, dok je za SAD i Zapad bila tako dobra prilika u mrvljenju komunističkog bloka, da bi je tek olako propustili.

Sve napred pobrojano pokazuje koliku su vrednosti imali Jugoslavija i Tito za SAD i Zapad tokom Hladnog rata. Tito je postao “nedodirljiv”, Jugoslavija za početak naoružana do zuba američkim oružjem, a bezbednost jugoslovenskog maršala Tita od različitih emigrantskih grupa prioritet za SAD. Naravno, sve ovo je odgovaralo Titu i jugoslovenskim komunistima, kako bi od SAD dobili zaštitu od Staljina i SSSR, te krenuli svojim putem i svojim ciljevima u pravljenju novog komunističkog centra, konkurentnom onom u Moskvi.

Ono što je svakako najvažnije u celoj ovoj političkoj igri za građane SFRJ, jeste da su Jugosloveni dobili političku, vojnu, te svaku drugu podršku koju su mogli od SAD i saveznika, pristup zapadnoevropskim tržištima, kredite, donacije i ugled koji do tada ni Srbi ni ostali jugoslovenski narodi nisu imali. Nekoliko decenija stabilnosti i mira. To je bio naš trenutak u istoriji. Koji je trebalo dobro iskoristiti.

Taj odnos svakako nije bio bez problema. Tito i jugoslovenski komunisti su naravno mislili da mogu iskoristiti SAD i Zapad u svoju korist, praveći uglavnom iste greške kao i mnoge autokrate i diktatori širom sveta tokom decenija. Da od SAD i Zapada mogu dobiti zaštitu i novac, ali da vode politiku kakvu oni žele. I mogli su da vode nezavisnu politiku, ali onoliko koliko su im zapadni saveznici dozvoljavali. To se najbolje videlo na primeru Pokreta nesvrstanih, čiji je Tito jedan od osnivača. Ovaj pokret su SAD podržavale od samog početka, jer je bio zgodan način da nove države Azije i Afrike nastale na ruševinama kolonijalnih carstava ostanu van domašaja Moskve. Da kroz takozvani Treći put ostanu neutralne u sukobu Zapada i Istoka, kapitalizma i demokratije, te na kraju krajeva slobode i diktature. Tito jeste s početka 1960.-ih i nastanka Pokreta nesvrstanih želeo da vodi dosta nezavisniju politiku nego što su mu okolnosti dozvoljavale i da bude predvodnik “antikapitalističkog sveta”. Tako je u jednom govoru tih godina u Skoplju bio suviše oštar u kritici Zapada, kapitalizma i demokratskog sveta, što je ponukalo američki Kongres da Jugoslaviji pripreti oduzimanjem statusa najpovlašćenije nacije u trgovini sa SAD. To je izazvalo pravu paniku u jugoslovenskom rukovodstvu, jer je uz manje investicija i mogućnosti uzimanja kredita, značilo i izvesnu političku poruku, te je visoki komunistički funkcioner i Titov bliski saradnik Koča Popović poslat u Vašington da izglati stvar i objasni da je Tito stari

pristalica međunarodnog radničkog pokreta, te da je više bio povučen davnim mladalačkim žarom, nego stvarnom promenom svoje politike. I posle toga je bilo vrlo malo razmimoilaženja i drame u jugoslovensko-američkim odnosima. Jer su bili potrebni jedni drugima.

Kroz Pokret nesvrstanih, koji je Tito želeo da održi nezavisnim od dva bloka, Istoka i Zapada, što je savršeno odgovaralo američkim ciljevima, on je pokazao između ostalog, svoju vrednost. Upravo Tito se najviše zalagao za držanje Pokreta nesvrstanih van blokofske borbe. Zbog toga je imao vrlo loše odnose sa kubanskim predsednikom Fidelom Kastrom, koji je instruisan od strane Moskve da taj pokret okrene više ka sovjetskim ciljevima. Tito je u toj borbi ipak prevagnuo.

Jedan od najvećih primera koristi ovakvih odnosa Jugoslavije i SAD mogao se videti posle Praškog proleća i invazije SSSR sa saveznicima na Češkoslovačku 1968. godine. Jugoslovenske komuniste je zaista preplašila takozvana Brežnjevljeva doktrina, nazvana po tadašnjem sovjetskom lideru. Ova doktrina se zalagala da će SSSR silom braniti komunističke sisteme Istočne Evrope. Tito i njegovi saradnici su te strahove i sumnje preneli američkim kolegama tokom posete američkom predsedniku Ričardu Niksonu u Vašingtonu 1971. godine. I Amerika je bila spremna da pomogne Jugoslaviji, jer je to bilo u njenom nacionalnom interesu. Nikson se već prethodno odlučio da demonstrira svoju posvećenost odbrani Evrope od eventualne invazije Varšavskog pakta, a pogotovo SFRJ, jednog od ključnih američkih saveznika na južnom krilu NATO pakta.

Da bi to vrlo otvoreno pokazao Moskvi, Nikson je otišao u posetu NATO bazi u Napulju, u Italiji, gde je obišao američku Šestu flotu i flotu nasača aviona, krstarica i ostalih ratnih brodova. Odmah sutradan ušao je u predsednički avion i doleteo u Beograd, gde se prošetao ulicama prestonice Jugoslavije, obišao Zagreb i time jasno demonstrirao Kremlju da će u slučaju invazije SSSR, Amerika snagom svog oružja braniti Jugoslaviju. To je bila veoma jasna poruka komunističkom vođstvu u Moskvi, a strahovi jugoslovenskog komunističkog vođstva umireni.

Osim političkih, privredni odnosi SAD i SFRJ bili su veoma razvijeni tokom Hladnog rata, ako uzmemo u obzir da je reč o jednoj kapitalističkoj i demokratskoj zemlji sa jedne i komunističke države sa druge strane. Ogromne donacije, ne samo u novcu, već i u tehnologiji, oružju, te zajmovi, omogućili su brzi razvoj Jugoslavije tokom 1950.-ih i 1960.-ih godina. Već tokom 1970.-ih godina taj sistem je počeo značajno da usporava, a u 1980.-im, ubrzo posle Titove smrti, loše vođenje države, eksperimenti sa samoupravljanjem i neracionalno trošenje, počelo je da dolazi na naplatu. I u tom periodu se možda najbolje videla pomoć koju su SAD pružale Jugoslaviji tokom decenija hladnog rata.

Upravo su SAD i zapadne finansijske institucije u vreme kriza spašavale od bankrota za njih strateški važnu Jugoslaviju. Tako su, na primer, prema dostupnim podacima,

jugoslavenske finansijske potrebe samo u 1983. i 1984. godini, za pokrivanje manjka u kasi i vraćanje duga, bile čak četiri milijarde američkih dolara, odnosno 12,7 milijardi u dolarima iz 2024. godine. SAD svakako nisu mogle da dozvole da tako bitan saveznik zapadne u teške finansijske probleme, te se zemljama Istočne Evrope pokaže da SFRJ nije tako dobar primer prednosti koje ima saradnja sa Zapadom, jer su dopustili da im partner bankrotira. I svaki put su pomagale Jugoslaviji.

Kako su često isticali američke diplomate i obaveštajni oficiri “u najvećem interesu SAD je da se pokaže kako je jugoslovenski eksperiment uspeo”. I na sve dostupne načine su pomagale SFRJ da ostane na svom “trećem putu”, te bude primer kako odvajanje od SSSR i komunističke centrale u Moskvi može biti isplativo.

Tokom 1980.-ih godina, osim u vezi tada rasprostranjenog terorizma u Evropi, glavna tema razgovora jugoslovenskih i američkih političara bila je upravo finansijska pomoć Zapada Jugoslaviji da bi se izbegao bankrot, provalija kojoj se više puta prilazilo i nad kojom se nagnula zemlja Južnih Slovena. SAD su pomogle da se organizuje međunarodna grupa finansijskih institucija i zapadnih država da se odobre preko potrebni krediti Jugoslaviji i izbegne bankrot, kao i reprogram dugova, na čemu je tadašnja Vlada SFRJ insistirala, jer bi reprogram dugova verovatno pokazala javnosti i svetu koliko je privreda Jugoslavije u lošoj poziciji.

Kada nisu neku pomoć mogli da pruže, pogotovo komercijalne kredite koje Vlada SAD ne daje, a Jugoslavija nije mogla da ih uzme po povoljnim uslovima na slobodnom tržištu, onda se Vašington obratio svom bliskoističnom savezniku, maloj, ali vrlo bogatoj zalivskoj monarhiji Kuvajt. Ovoj zalivskoj državi signalizirali su da na neki način pomognu SFRJ, što je u američkom interesu. I do toga je

došlo. U to vreme sa Kuvajtom Jugoslavija počinje da razvija bliske privredne odnose, prodaje jugoslovenske tenkove ovoj zalivskoj monarhiji, ali uzima i zajmove. Na taj način, tokom cele te decenije, SAD su se uz pomoć zapadnih saveznika trudile da reše jugoslovenske finansijske probleme, kako bi ključna zemlja za njih u regionu mogla da ostane primer ostalim komunističkim zemljama, kako je savezništvo sa SAD veoma dobra stvar za jedno društvo, ali na taj način i da melju jedinstvo istočnog, komunističkog bloka.

Raspad Jugoslavije

Država koju su Tito i jugoslovenski komunisti napravili nije bila efikasna. Eksperiment sa samoupravljanjem nije se pokazao adekvatnim za mentalitet jugoslovenskih naroda, a međunacionalni problem nisu bili rešeni. SFRJ je imala mnogo unutrašnjih problema, od neefikasne privrede, preko glomazne birokratije, te nacionalnih trvenja. U takvom stanju Jugoslavija je dočekala pad Berlinskog zida i nestanak komunizma u Evropi.

Kada je umro Tito 1980. godine, te desetak godina kasnije došlo do pada Gvozdene zavese i raspada Varšavskog pakta i SSSR, strateški značaj SFRJ je nestao. Bilo je dovoljno da Zapad i SAD skrenu pogled sa Jugoslavije ka prečim problemima u tom trenutku, kao što su raspad Varšavskog pakta i SSSR, prepunjenog nuklearnim oružjem i takođe nesređenih međunacionalnih pitanja, da u Jugoslaviji otvoreno krenu dezintegracioni tokovi.

Raspad Jugoslavije, kako se to često misli, nije izazvao Zapad, niti svakako ne Sjedinjene Američke Države. Raspad SFRJ bio je posledica upravo promenjene strateške i bezbednosne strukture u Evropi po padu Gvozdene zavese između dva suprotstavljena vojno-politička bloka, Zapada i Istoka, te pada komunizma. Ono za šta bi možda neko i mogao da krivi SAD ili zemlje Zapada jeste što u tom haotičnom period nisu obraćale previse pažnje na probleme Jugoslavije i na vreme procenili kakav bi nered raspad SFRJ mogao da donese, kao što i piše u obaveštajnim procenama iz tog perioda. Međutim, državama Istočne Evrope koje su izašle iz komunizma trebalo je pomoći, prvenstveno masivnim finansijskim sredstvima. Potom, raspao se SSSR, te je glavno bezbednosno pitanje tog vremena bilo šta će biti sa nuklearnim arsenalom, kome će pripasti, da li će doći do građanskih ratova na teritoriji bivše SSSR, jer je preko 25 miliona Rusa ostalo da živi u drugim državama. To su bili ogromni problemi, kojima su SAD i ostali zapadni saveznici posvećivali punu pažnju.

SAD sve do samog kraja nisu verovali da će se Jugoslavija raspasti. Njihove procene, što se može videti iz diplomatskih i obaveštajnih depeša iz Beograda, iz 1989. godine, pa čak i sa početka 1991. godine, ukazivale su da SFRJ ima mnogo problema, prevashodno nacionalnih i ekonomskih, ali su prosudili da će prevladati razum, te da će jugoslovensko rukovodstvo i JNA prevazići te probleme i da će država Južnih Slovena opstati. Svakako su upozoravali da želja srpskog predsednika Slobodana Miloševića da preuzme kontrolu nad SFRJ izaziva strepnje i strahove u drugim republikama, te da to može predstavljati izazov za jugoslovensko rukovodstvo, kao i izolacionističke tendencije koje su se pojavljivale u Sloveniji.

Međutim njihova procena bila je pogrešna. Rukovodstva, prevashodno Srbije i Hrvatske nisu želela opstanak SFRJ. Odnosno, nakon što Slobodan Milošević nije uspeo da

nametne svoju volju u zajedničkoj državi, a Slovenija i Hrvatska krenule putem otcepljenja, prešlo se na "podelu plena".

Kao i drugim zemljama Zapada, ni SAD nije preostalo ništa drugo, nakon što su se snage JNA povukle iz Slovenije i Hrvatske, te buknuo građanski rat u potonjoj, na teritoriji Republike Srpske Krajine, da prihvate neželjenu realnost i priznaju da se SFRJ raspala. U suprotnom moglo se očekivati nastavak većih sukoba u Hrvatskoj. Naime, postojale su dve mogućnosti. Ili će Hrvatska i Slovenija dobiti već faktički dobijenu nezavisnost ili će se insistirati na opstanku SFRJ, a to bi moglo u daljem razvoju događaja dovesti do nove intervencije JNA, kako bi se zauzele "odmetnute republike". Što bi tek izazvalo krvav i dugotrajan građanski rat. Tako su Amerikanci, nevoljno, na kraju prihvatili tu realnost i priznali raspad SFRJ, države u koju su toliko mnogo investirali i ekonomski i politički tokom prethodnih decenija.

Već sledeće 1992. godine došlo je do proglašenja nezavisnosti Bosne i Hercegovine, uprkos protivljenju srpske strane, te građanskog rata. U prvo vreme SAD nisu bile praviše umešane u ove događaje i mirovne pregovore koji su se ticali ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, već je to prevashodno gledano kao evropska stvar, nešto što Evropska unija treba da reši i pokaže kako je dorasla izazovima.

Međutim, EU nije uspela da reši pitanje rata u Bosni. SAD su se zatim direktno umešale prvo u pravljenje plana za Srbe u Hrvatskoj, poznati Plan Z-4, koji je Srbima praktično garantovao državu u državi. Međutim, srpska strana je ovaj sporazum kojim bi praktično bile ostvarene sve želje, odbila, što je dovelo do intervencije Hrvatske vojske i izbegništva 300.000 Srba iz Hrvatske. Koliko su ovaj egzodus dogovorili vođe Srbije i Hrvatske Slobodan Milošević i Franjo Tuđman, ostaje da vidimo, jer sve arhive još nisu otvorene. Svakako sumnja da je u pitanju bila razmena stanovništva, da Srbi iz Hrvatske nasele Kosovo i promene tamošnju demografsku strukturu, dok je 10-15.000 Hrvata Janjevaca sa Kosova proterano u Hrvatsku da tamo naseljavaju opustele krajeve, ostaje još da bude proverena i potvrđena.

Upravo su SAD bile glavna sila koja je potom obezbedila da Srbi u Bosni i Hercegovini dobiju svoj entitet, Republiku Srpsku i polovinu teritorije ove države, dok su Hrvati i Bošnjaci morali da se zadovolje svojom federacijom i kantonima. Iako su mogli da dozvole da hrvatsko-bošnjačke snage pregaze Vojsku Republike Srpske, to su sprečili, te Dejtonskim mirovnim ugovorom Srbima garantovali njihovu državu u državi unutar BiH. Ali ne iz simpatija prema Srbima ili Slobodanu Miloševiću, već zato što je to bila prava stvar da se uradi, kako Amerikanci to često vole da istaknu. O tome je nakon rata u BiH opširno svedočio američki predstavnik za bivšu SFRJ Ričard Holbruk, objašnjavajući nedoumice sa kojima su se suočavali, mogućnostu da dozvole da hrvatsko-bošnjačke snage zauzmu Banjaluku i krajeve zapadno od Brčkog, činjenicu da Slobodan Milošević nije naredio nikakve značajne pokrete vojske u SRJ, ali i odluku da se na kraju krajeva drže dogovorene podele BiH na srpski i bošnjačko-hrvatski deo, te kako su zaustavili dalju ofanzivu na Banjaluku i krajeve koje su držale srpske snage.

Međutim, tragedija u Srebrenici, koja se dogodila nekoliko meseci pred Dejton, promenila je pravila igre. SAD više nisu imale strpljenja ni za srpsko rukovodstvo ni za Miloševića. Kada je došlo do pobune albanskog stanovništva na Kosovu 1998. godine, SAD odlučuju da hitro reaguju i spreče dugotrajni i krvavi sukob, jer nikako nisu želeli da dopuste da se ponovi novo krvoproliće kao u Bosni i Hercegovini.

Predloženi plan iz Rambujea o ulasku NATO trupa na Kosovo, kako bi se zaštitilo albansko stanovništvo odbijen je od strane Slobodana Miloševića i srpskog rukovodstva, posle čega je usledila NATO intervencija 24. marta 1999. godine. Kumanovskim sporazumom od 10. juna 1999. godine, srpske bezbednosne snage su povučene sa Kosova i Metohije, a ova južna srpska pokrajina našla se pod kontrolom NATO trupa do trajnog političkog rešenja, kako se navodilo.

Potom je 2008. godine usledilo proglašenje nezavisnosti Kosova, koje su SAD podržale. Njihov stav bio je da Srbi i Albanci nisu sposobni da žive zajedno u jednoj državi. Kako bi sprečili dalje sukobe i mogućnosti remećenja bezbednosti Evrope, proglašenje nezavisnog Kosova je po njima, bio način da se trajno spreče novi sukobi na krvavom Balkanu između Srba i Albanaca.

Sada, kada smo već duboko u 21. veku, odnos SAD prema Srbiji treba gledati u širem, evropskom kontekstu. Srbija više nema geostratešku važnost kakvu je imala sa kraja 19. i gotovo celog 20. Veka. Srbija je bez izlaza na otvoreno more, okružena NATO zemljama, dok se geostrateška osa i fokus evropske bezbednosne politike pomerio dalje na istok, na granice Ukrajine i Rusije, ka Kavkazu i Bliskom istoku. Pomorske granice Balkana su bezbedne i sve primorske države Balkana nalaze se u NATO paktu. Srbija je sa svih strana okružena državama NATO pakta i Evropske unije. Ono što izaziva bojazan jeste uticaj Kine i Rusije u regionu i da li bi one mogle da zbog svojih interesa izazovu nestabilnost, ali to je pitanje na koje će se odgovor dati tokom 21. veka.

Ono što je i dalje problem jeste Kosovo, čiji status nije potpuno rešen. To daje mogućnosti nekoj drugoj Velikoj sili da koristi ovaj problem za izazivanje nestabilnosti na Balkanu. Do takve situacije dolazi često i u Republici Srpskoj iz koje se čuju glasovi da bi trebalo proglasiti nezavisnost od BiH.

To evropske države i SAD neće dozvoliti, jer bi proglašenje nezavisnosti Republike Srpske izazvalo lančanu reakciju, možda dovelo do toga da Hrvati u BiH povuku isti potez, te ostavili radikalizovano bošnjačko stanovništvo usred balkanskog poluostrva i Evrope.

Slično je i sa eventualnim željama Kosova da se ujedini sa Albanijom. To SAD ni u kojoj varijanti neće dozvoliti. Iz dva razloga. Prvi je što Velike sile ne ispunjavaju želje.

Drugi je što bi to takođe izazvalo domino efekat, te verovatno pomenutu reakciju u Republici Srpskoj o ujedinjenju sa Srbijom, ali i nameru Albanaca u Makedoniji da se i oni odvoje i ujedine sa Albanijom. To bi u političku jednačinu uvuklo Bugarsku, koja ne bi dozvolila cepanje Makedonije, te Crnu Goru, ali i Grčku, jer bi se i delovi njihovih

teritorija u perspektivi možda mogli naći u opasnosti, uz ujedinjenu albansku državu na njihovim granicama. To bi izazvalo dugoročnu nestabilnost u regionu Balkana, nešto što SAD svakako žele da izbegnu.

I otcepljenje Republike Srpske od BiH, kao i ujedinjenje Kosova sa Albanijom je protivno američkim nacionalnim ciljevima na Balkanu i protiv toga će upotrebiti svu svoju moć da spreče takvu mogućnost.

Za SAD su trenutne granice na Balkanu trajne i ono što će podržavati jeste da se te barijere ruše, kako bi se oslobodili ekonomski kapaciteti, sloboda protoka ljudi, roba, ideja, ali to je ipak stvar koja je do balkanskih naroda. To je ono što je realnost.

Odnosi SAD i Srbije kroz istoriju, pogotovo u 20. veku bili su veoma intenzivni. Mnogo intenzivniji nego što bi to možda priličilo odnosima jedne tako velike zemlje, supersile, kao što su SAD i jedne male evropske balkanske nacije, kao što su Srbi. Odnosno najintenzivniji i najbolji su bili dok je Srbija bila deo Jugoslavije. Međutim, točkovi istorije su neumitni, a umeće jedne nacije često nije toliko u tome na koji točak istorije će se podići, već koji će točak istorije da izbegne, taj žrvanj istorije koja neumitno gazi i kreće se svojom putanjom.

Najpotpunije i najkvalitetnije odnose SAD i Srbija su imali od drugog svetskog rata do raspada Sovjetskog saveza. Istina kroz Jugoslaviju, ali to je bila realnost. Korist koju su Srbi i svi jugoslovenski narodi imali tokom tog perioda, ogromna finansijska, politička i svaka druga korist bili su zaista izuzetni. Ali tada su Balkan i teritorije koje naseljava srpski narod, u okviru Jugoslavije, bili jedna od centralnih tačaka američke spoljne politike. Kada je taj značaj nestao sa padom komunizma u Istočnoj Evropi, a srpsko rukovodstvo se okrenulo u konfrontirajući položaj prema jedinoj preostaloj svetskoj supersili, epilog je nažalost bio neumitan.

I zato je lako zaključiti da kada su odnosi Srbije, najviše kroz postojanje Jugoslavije, bili u saglasju sa nacionalnim interesima Sjedinjenih Američkih Država, ti odnosi su bili kvalitetni, višestrani i Srbija je mogla da računa na veliku pomoć i podršku najmoćnije svetske sile. Kada su odnosi bili na različitim stranama, odnosno kada Srbija nije bila u saglasju sa politikom koju su vodile SAD, ti odnosi su bili spušteni na najniži nivo i doveli čak do takve situacije da na kraju 20. veka jedna takva sila napadne jednu malu državu kao što je Srbija. Zato je uvek važno slušati huk istorije, kuda taj vetar duva, kako bi jedreći uz taj vetar maksimalno dobio za svoju državu i naciju. To treba da bude nauk i za 21. vek. Sve istorije su teške, ali je najteža ona koja se iznova i iznova preživljava. Mudrost je iskoračiti iz dubina istorije, kako ona ne bi ostala stvarnost, već se pomiriti sa istorijom i napraviti novu realnost. Ako znamo istoriju, ne moramo da je ponavljamo.